

УДК 32:340:303.01

**МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТТЯ
«ПОЛІТИЧНОГО» І «ПРАВОВОГО» В СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОМУ ЖИТТІ
(ІСТОРИЧНИЙ ВИМІР)**

Сергій Дудка

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Філософський факультет, кафедра політології
вул. Володимирська, 64, 01601, Київ, Україна
e-mail: dudka@meta.ua*

Розглянуто зміст методів, що застосовують дослідники для співвідношення поняття «політичного» і «правового». З'ясовано сутність підходів до визначення наведених понять. Дослідження проводиться крізь призму історизму, що дає змогу детально розглянути періодичність змін підходів до визначення досліджуваних понять. Робота є актуальною, оскільки підводить до визначення поняття «політичного» і «правового» і визначає підходи, що окреслюють рамки вживання цих понять в науковій літературі. З'ясовано, що природно-правовий, нормативно-системний, морально-етичний, теологічний, світський, суспільно-договірний, громадсько-правовий і марксистський підходи стали складовими елементами формування загальнонаукових та спеціальних методів дослідження в політичній науці.

Ключові слова: поняття «політичного», поняття «правового», суспільно-політичне життя, методологія.

За останні сімнадцять років у вітчизняній політології накопичено чималий багаж знань у галузі політичної теорії, проте освоєні були передусім результати досліджень, а не методологія, методика і загальна стратегія політичного аналізу.

Окремий аспект у розробці методології – невизначеність методів, які потрібно використовувати на межі наук, на стиках між різними дисциплінами. Сучасний стан державотворення в нашій країні вимагає детального вивчення політико-правових інститутів, оволодіння механізмами їх діяльності, виявлення загальних закономірностей трансформації елементів політичної системи, а також з'ясування самого значення політичного і правового в суспільних науках та їх взаємодії. До аналізу понять і підходів спонукає некоректне вживання понять «політичного» і «правового» в науковій літературі, в пресі, при повному незрозумінні меж, які охоплюють ці поняття. Відтак, у політичних науках необхідно поглибити розуміння специфіки понять «політичного» і «правового», насамперед знаходження лінії взаємовпливу, взаєморозуміння та різниці в тлумаченні цих понять, їх впливу на якість прийняття політичних рішень, загалом удосконалення механізмів організації політичного життя.

Серед цих підходів привертають увагу методи дослідження починаючи від їх зародження, становлення і розвитку до наших днів. Це – історичний і інституційний підходи. В історичному плані вивчення політики включає в себе формулювання уявлень про державу та владу через призму історичних чинників. В інституційному – сутнісна еволюція цих понять, їх наповнення новим змістом на кожному щаблі суспільно-політичного розвитку.

За античних часів під «політичним» розуміли здебільшого інститути суспільства, що є утворенням влади і авторитету правителя. Поняття «правового» вживалося лише в формах і тезах, які не повністю розкривали зміст цього поняття. Про це свідчать перші збірники законів, в яких певні моральні норми, що згодом переростали в пункти закону, стають об'єктом дослідження «правового». «Політичне» в античному розумінні - це організація діяльності людей для забезпечення державних інтересів, суспільного блага тощо.

Аналіз робіт Платона засвідчує, що держава досліджується як природний продукт, що виникає задля задоволення природних потреб людини. Платон зазначав, що задовго до створення держави в людей виникає багато різних потреб, тому вони гуртуються воедино, аби жити разом і допомагати одне одному: таке спільне поєднання і отримує назву держава.

Політичні права мають лише громадяни. Їхня основна справа – підтримувати і оберігати державний устрій. За Платоном, держава виникає, коли люди не можуть задовольнити своїх потреб, а отже, держава виникає з природних потреб людини.

За Арістотелем держава – також продукт природного розвитку. Він стверджує, що держава за своєю природою передує індивіду. Людина без певної організації суспільства не змогла б існувати, а звідси і виникає природна потреба в державній інституції. Право, за Арістотелем, є нормою політичного співжиття людей. Жити в державі як політичній організації означає жити в законі, а жити в законі означає дотримуватися правових норм, виникнення яких зумовила держава як природно створений організм.

Право уособлює собою політичну справедливість і слугує нормою політичних відносин між людьми. За Арістотелем, поняття справедливості пов'язане з уявленням про державу, оскільки право як критерій справедливості є регулюючою нормою політичного співжиття. Політичне право – частково природне, а частково умовне. Природним Арістотель називає таке право, яке всюди має однакове значення і не залежить від визнання чи невизнання його в законодавстві тієї чи іншої держави.

Відомо, що в античному світі населення поділялося на стани, які різнилися з політичного і правового погляду. Арістотель в «Політиці» пише про становище класів у суспільстві. Політична проблема мала розкрити місце, на яке кожен тип чи клас людей заслуговував у цілісному суспільстві. Політичне – це те, що стосується місця громадян у суспільстві, а правове – це те, що стосується статусу (яке зазвичай закріплене у законі) громадянина на певному щаблі суспільства. Теоретичне та наукове значення платонівських принципів для нього не менш важливе, аніж їхня причинна суть. Він показав, що суспільство ділиться на різні соціальні групи, одні з яких беруть участь у житті полісу, інші ж, навпаки, не беруть. Ті, що не беруть участь, перебувають поза відносинами з полісом, вони не є громадянами. До них належать люди, яких було вигнано з полісу, або ж раби. Виокремлення певної становості в

суспільстві засвідчує важливість певних категорій прав, що притаманні лише громадянам певного класу.

Досліджуючи античний період зародження політичної науки, цілком очевидно, що державні механізми розглядаються крізь призму інститутів, які функціонують в них. До переліку таких інститутів слід віднести інститут держави, інститути влади, примусу, церкву, громадянське суспільство тощо. Іншими словами, політичний інститут має функцію, що виражається в праві.

Натомість у античній політичній науці закладено ще і *морально-етичний підхід* до тлумачення досліджуваних понять, якому притаманні елементи інституційного та історичного підходів. Інституційний підхід дає змогу говорити про виникнення нового інституту, а саме про інститут моралі. За Платоном, справедлива людина жодним чином не відрізняється від справедливої держави. Платон у «Законах» представляє проект ідеального законодавства, який, на його думку, якнайповніше відповідає принципу справедливості. Для Аристотеля політика як наука тісно пов'язана з етикою. В його розумінні політика розвиває лише один аспект етики – тему практичного розуму, політичної практичності та розсудливості. Об'єктами політичної науки є прекрасне і справедливе, проте ці об'єкти як складові добродійності вивчаються так само в етиці. Поняття справедливості пов'язане з уявленням про державу, оскільки право як критерій справедливості є регулюючою нормою політичного спілкування.

Грецькі мислителі звертали увагу безпосередньо на визначення основних термінів, розглядали співвідношення держави й закону, що можна вважати за спробу поєднати поняття «політичного» і «правового».

Аналіз становлення й розвитку римської політичної і юридичної думки вимагає уважного дослідження. Заслугою вчених того часу є заснування науки юриспруденції, що дало змогу тогочасні юридичні знання систематизувати в цілісну науку.

Саме *нормативно-системний підхід* проглядається через аналіз кодифікованих імператорських конституцій. Серед них відомі Кодекс Григоріана, Кодекс Гермонаіана, Кодекс Феодосія, а також Зведення Юстиніана. Зведення Юстиніана становить найбільший інтерес для дослідження, оскільки чотири його частини є зібранням найважливіших законодавчих актів, написаних доти. Нормативно-системний підхід характеризується визначенням існуючих правових понять, початком аналізу конкретних політичних учень своїх попередників, які розвивали, спростовували, а також розробляли і формували нові ідеї про розподіл влади, правову державу і громадянське суспільство. Починаючи з цього періоду громадянство можна вважати політико-правовою категорією.

Зі свого боку, Цицерон у праці «Законодавство» розповідає про норми, що регулюють державну роботу. Під ними він розуміє закони як мірило діяння того чи іншого політичного інституту. Історичний підхід дає змогу простежити еволюцію юриспруденції як науки, та еволюцію поглядів мислителів, які досліджували поняття держави й законів, розуміння взаємозалежності «політичного» і «правового» в теорії й на практиці, системність знань про державу, визначення основних понять і категорій, пошук співвідношення між державою і законами, створення науки юриспруденції. Це основні досягнення, що характеризують нормативно-системний підхід, притаманний для римського періоду античної епохи.

Особливим етапом у розвитку «політичного» і «правового» є середньовіччя. Роботи Аврелія Августина та Фоми Аквінського засвідчують, що вони застосовували *теологічний підхід* до визначення цих понять. Суть підходу полягає в тому, що все суще виникає з Божої волі, Бог є його творець. Згідно з Ф. Аквінським, держава – певна частина універсального порядку, творцем і правителем якої є Бог. У «Коментарі до Аристотелевої політики» стверджується, що держава складається з поселень і є завершеним об'єднанням, яке містить у собі все необхідне, щоб не лише жити, а й жити добре, оскільки життя людей через закони спрямовується на чеснотливість. Ця думка засвідчує намагання автора обмежити державу законами задля міцного її існування, а закони для тієї ж самої чеснотливості беруться з Біблії як тогочасного правового джерела. Теологічний підхід можна включити до історичного, оскільки середньовічні автори через зв'язок подій історії намагаються знайти витoki законів і держави.

Відомий державний діяч Н. Макіавеллі у праці «Державець» застосував *світський підхід* до визначення досліджуваних понять. Відомо, що Макіавеллі мав багатий досвід у політичних справах, власне цим тлумачиться його намагання пояснити тогочасне суспільство з точки зору світського підходу. Він намагався обґрунтувати антифеодальні політичні ідеали, які відповідали інтересам нового історичного етапу. На відміну від середньовічних мислителів, він вважав, що держава є справою людських рук. Завдання науки про політику Макіавеллі вбачає в тому, щоб зрозуміти справжній стан речей, який він намагається пояснити на основі історичного досвіду. Крім того, вилучивши теологію і схоластику зі сфери «політичного», він доходить висновку, що державою має керувати людина авторитетна, з життєвим досвідом. Відтак у такій державі перевага надається державним службовцям, що мають досвід у державних справах.

Новий етап у дослідженнях відкриває нідерландський мислитель Г. Гроцій, який намагається довести, що держава і внутрішньодержавне право є логічно неминучим наслідком буття природного права. Отримання договорів установлюється природним правом, і власне з цього джерела народилися внутрішньодержавні права. Зокрема, йдеться про обумовлене вимогами природного права договірне походження держави і внутрішньодержавного права. Усе правове він поєднував з поняттям держави, оскільки, згідно з його розумінням, правове зумовлює обмеження держави як політичного інституту. Г. Гроцій намагається застосувати *суспільно-договірний підхід*, основне наповнення якого новим змістом відбувається у Т. Гоббса, Дж. Локка та Ж.-Ж. Руссо.

Так, Т. Гоббс у праці «Левіафан» детально змальовує владу і механізми її існування. Гоббс акцентує увагу на людині й, зокрема, на тому, що люди разом вступають у суспільний договір, який, за Гоббсом, є природною необхідністю. Страх та інстинкт самозбереження змушує людей переглянути спосіб свого життя і укласти суспільний договір. За часів так званого природного стану природне право відіграло важливу роль у регулюванні відносин між людьми. Коли ж природне право не в змозі регулювати суспільство, люди укладають суспільний договір, що знаменує виникнення держави.

Під час встановлення держави, тобто утвердження суспільного договору, люди намагаються вийти зі стану війни, а це змушує їх дотримуватися угод та природних законів. Тому Гоббс тлумачить важливість певних обмежень через

введення правових норм. При цьому він наголошує, що норма в усній формі - це лише пусті слова, відтак норма має бути закріплена на «папері». Зі сказаного стає зрозумілим важливість суспільного договору на шляху виникнення і становлення держави та законів.

Дж. Локк так само намагався з'ясувати суть цього підходу. Розмірковуючи про становлення держави, він стверджує, що коли певна кількість людей згоджується утворити суспільство або державу, вони об'єднуються й утворюють єдиний політичний організм. Те, що спонукає до дії будь-яке суспільство, зазначає мислитель, є лише згодою людей, котрі до нього входять. Відтак держава є політичним організмом, що виступає об'єднуючим, регулюючим і скеровуючим чинником в суспільстві.

Окрім того, Дж. Локк розкриває таке важливе поняття, як правосвідомість. Саме на основі правосвідомості утверджується як соціально-політичне явище договірна інтерпретація повноважень державної влади. Держава виступає як політична основа, яка діє на основі законів, в яких закріплено «право діяти й вирішувати за решту». У законі мислитель вбачав першу державотворчу ознаку. Під законом він розумів не будь-який припис держави, а лише той її акт, що вказує громадянинові таку поведінку, яка відповідає його власним інтересам і слугує загальному благу. Закони, що встановлюються державою, повинні, на думку Дж. Локка, відповідати вимогам природного права, оскільки люди, переходячи до громадянського стану, не повністю відмовляються від природних прав.

Детальніше поняття «правового» і «політичного» розвинуте у працях Е. Канта і Г.В.-Ф. Гегеля, які використовували *громадянсько-правовий підхід*. Зокрема Кант вважав, що держава прийшла на зміну природному стану, в якому не було жодної гарантії законності. Моральний борг, почуття поваги до природного права спонукають залишити цей стан і перейти до життя в громадянському суспільстві. Цей перехід, тобто утворення держави, є результатом договору. Виконавча влада підпорядковується законодавчій. Отже, за Кантом, верховенство права є основою суспільства. Він обирає республіканську форму державного устрою як найкращу тому, що «вона бере свій початок у чистому джерелі права» [3, с. 268].

Сферою права, за вченням Канта, є діяльність і вчинки людини, а сферою моралі – внутрішній світ людини. Отже, слід чітко усвідомити, що право покликане регулювати зовнішню форму поведінки людей, людські вчинки, а суб'єктивною стороною – мисленням і почуттями – має керувати мораль. Теза про те, що «всій політиці треба стати на коліна перед правом» [3, с. 302], свідчить про верховенство права як такого. Наведені ним тези підводять до логічного висновку, що право вище за відносини в суспільстві, і його верховенство виявляється саме регулюванням відносин у державі шляхом права. Адже не випадково І. Кант визначає державу як об'єднання «множинності людей, підпорядкованих правовим законам». Призначення держави він пов'язує не з практичними потребами членів суспільства, а з правом: державний устрій має максимально відповідати принципам досконалого права.

Функціонування держави та її інститутів має відбуватися в межах права, оскільки походження держави Е. Кант розглядав як акт договору між людьми, що укладається з метою взаємної вигоди і згідно з «категоричним імперативом». Отже, громадянсько-правовий підхід у Канта характеризується верховенством права, яке забезпечувало б налагоджене життя громадськості в державі.

Застосовуючи такий же підхід, проте дещо з іншими аргументами, Г.-В. Гегель намагається пояснити основну суть виникнення держави і законів. Згідно з Гегелем, у праві предметом є особа, яка з моральної точки зору виступає суб'єктом, в сім'ї – членом сім'ї, в громадянському суспільстві – громадянином взагалі. Суб'єктом правового є громадянин, а оскільки суб'єктом держави є так само громадянин, можна твердити про співвідношення досліджуваних понять. Ця проблема особливо виявляється при розгляді поняття «громадянське суспільство». Гегель визначає його як опосередковану працею систему потреб, яка засновується на пануванні приватної власності і загальній формальній, правовій рівності людей. На його думку, буття держави як абсолютної цінності, що не потребує жодного утилітарного обґрунтування, передусім розвивається громадянського суспільства. Держава не залежить від громадянського суспільства, навпаки, суспільство неможливе без держави. Відповідно до логіки своєї філософії він виходить з пріоритету держави стосовно громадянського суспільства, тоді як у дійсності наявне протилежне їх співвідношення: не держава творить громадянське суспільство, а навпаки, громадянське суспільство творить державу. За своєю сутністю гегелівська ідея держави є правовою дійсністю, в ієрархічній структурі якої держава виступає як найбільш конкретне право, тобто як правова держава.

Розкриваючи сутність держави з правової точки зору, Г.-В. Гегель визначав правову державу як таку організацію свободи, в якій механізм насильства та апарат політичного панування опосередковані й обмежені правом. Тому доцільно говорити про поєднання у Гегеля правової держави і громадянського суспільства, що є дослідженням з точки зору громадянсько-правового підходу.

Маркс, піддавши конструктивній критиці гегелівський підхід до держави, розробив ряд важливих теоретичних вихідних положень. Він докладно проаналізував діалектичну структуру вчення Гегеля і, розкривши її протиріччя, особливо в частині взаємовідносин між державою і громадянським суспільством, дійшов таких висновків: держава є ідеальним співвідношенням елементів суспільства; вона поєднує в собі суспільні інтереси людей; громадянське суспільство, навпаки, включає в себе приватний світ інтересів і діяльності індивідів.

Засновники марксизму доводили, що коли суспільство розділиться на протилежні соціальні класи, інтереси його фрагментуються, тоді виникне влада, яка здійснюється через намагання відділитися від соціуму, в результаті з'являється держава. Зокрема, Ф. Енгельс описував цей історичний процес у роботі «Походження сім'ї, приватної власності і держави». «Родовий устрій віджив свій вік, – зазначає вчений. – Він був підірваний розділенням праці і його наслідком – розколом суспільства на класи. Він був замінений державою» [2, с.184]. Засновники марксизму виводять державне утворення з класових протиріч, що існували у суспільстві. Тому такий підхід називають *класовим* або *марксистським*.

Праці відомих мислителів від античності до сьогодення засвідчують, що під «політичним» розуміється держава, в якій визначені положення про формальні організаційні структури державної влади і зв'язки між ними, загальні закономірності розвитку держави й права. Держава організовує і формалізує світ політичного, який тісно пов'язаний з механізмами, структурами, установами, юрисдикцією, владою і владними відносинами, правом, комплексом систематизованих відносин тощо. «Політичне» дає теоретичний (типи певних правових рішень, їх зв'язки з інтересами

різних суспільних груп) та емпіричний матеріал стосовно конкретних правових рішень і чинників, що їх зумовили. Інакше кажучи, право окреслює загальні межі діяльності держави та інститутів суспільства, пов'язаних із реалізацією державної влади. Право, реалізоване у вигляді законів, урядових і судових рішень, адвокатських документів, виникло водночас із суспільством і державою як такими. Отже, «політичне» охоплює широкий діапазон інститутів, процесів, явищ, відносин.

Поняття «правового» охоплює проблеми конституціоналізму, реалізації прав і свобод суб'єктів політики, виборче законодавство тощо, що регламентують політичний процес і політичну діяльність на рівні індивіда, групи, суспільства загалом. Право являє собою складну природу. «Правове» є нормативною цінністю і засвоєнням та реалізацією цієї норми. Відтак логічно впливає нерозривна єдність «політичного», до якого відносять діяльність і відношення політичних інститутів, політичне життя суспільства у всіх його виявах, діяльність держави та її органів, політичних партій, політичних організацій, і правового.

Отже, розглянувши суспільно-політичні процеси в їх історичному вимірі та їх відображення в працях мислителів, можна стверджувати, що застосовувались різні підходи до тлумачення понять «правового» і «політичного» та їх нерозривної взаємодії. Такі підходи, як природно-правовий, нормативно-системний, морально-етичний, теологічний, світський, суспільно-договірний, громадсько-правовий і марксистський, стали складовими елементами формування загальнонаукових та спеціальних методів дослідження в політичній науці.

Список використаної літератури

1. *Гегель Г.* Філософія права / Г. Гегель ; пер. с немец. Б.Г. Столпнера, М.И. Левиной. – М. : Мысль, 1990. – 524 с.
2. *Енгельс Ф.* Походження сім'ї, приватної власності і держави // Маркс К., Енгельс Ф. Твори. Т. 21. – К. : Політвидав України, 1964. – С. 257–302.
3. *Кант И.* К вечному миру / И. Кант // Сочинения в 6 т. – М. : Мысль, 1966. – Т. 6. – 257–309.

Стаття: надійшла до редколегії 20.03.2009

прийнята до друку 24.09.2009

METHODOLOGY OF RESEARCH OF A PARITY OF CONCEPTS «POLITICAL» AND «LEGAL» IN A POLITICAL LIFE OF SOCIETY (THE HISTORICAL DIMENSION)

Sergiy Dudka

*Taras Shevchenko National University of Kiev
Institute of Philosophy, Department of political science
Volodymyrs'ka St., 64, Kyiv, 01601, Ukraine
e-mail: dudka@meta.ua*

The work opened the maintenance of methods which are applied by researchers of different time periods for correlating «political» and «legal». The analysis showed the essence of approaches to definition of the above-stated concepts. Researchers were being held through a prism of a historicism which gave us the possibility to examine the periodicity of changes of the approaches to definition of researched concepts. Nowadays the work is actual, after all it brought us to definition of concepts «political» and «legal» and showed us approaches to definition of frameworks of the use of these concepts. Found that the naturally-legal, regulation-system, morally-ethical, theological, secular, social-contractual, socio-legal and Marxist approaches have become the components of the formation of general and special methods of research in political science.

Key words: concept of „political”, concept of „legal”, social and political life, methodology.

МЕТОДОЛОГИЯ ИССЛЕДОВАНИЯ СООТНОШЕНИЕ ПОНЯТИЙ «ПОЛИТИЧЕСКОГО» И «ПРАВОВОГО» В ОБЩЕСТВЕННО- ПОЛИТИЧЕСКОЙ ЖИЗНИ (ИСТОРИЧЕСКОЕ ИЗМЕРЕНИЕ)

Сергей Дудка

*Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко
Философский факультет, кафедра политологии
ул. Владимирская, 64, 01601, Киев, Украина
e-mail: dudka@meta.ua*

Рассмотрено содержание методов, используемые исследователями для соотношения понятий «политического» и «правового». Выявлены сущность подходов к определению указанных понятий. Исследование проводится сквозь призму историзма, что дает возможность детально рассмотреть периодичность изменений подходов к определению исследуемых понятий. Работа является актуальной, поскольку подводит к определению понятий «политического» и «правового» и определяет подходы, которые очерчивают рамки употребления этих понятий в научной литературе. Выяснено, что естественно-правовой, нормативно-системный, морально-этический, теологический, светский, общественно-договорный, общественно-правовой и марксистский подходы стали составными элементами формирования общенаучных и специальных методов исследования в политической науке.

Ключевые слова: понятие «политического», понятие «правового», общественно-политическая жизнь, методология.